<https://doi.org/10.15407/vuchk2021.01.163>

УДК 94:323.282(477)«1937/1938»

Олена ЛИСЕНКО*

**Маніпуляція компрометуючою інформацією
як метод фальсифікації слідства
в умовах Великого терору
(на прикладі архівно-кримінальної справи
на А. Геплера)**

Мета – використовуючи матеріали архівно-кримінальної та особової справ на колишнього заступника начальника УНКВС по Чернігівській області Авраама Ілліча Геплера, дослідити маніпуляції компрометуючою інформацією для підтвердження контрреволюційної троцькістської діяльності. Розкривається ступінь причетності співробітників прикордонних загонів, окружних, обласних та республіканського апаратів ДПУ–НКВС у здійсненні контрабанди та фінансових оборудках, їхній вплив на формування корумпованої системи взаємовідносин та впливу на кар’єрний зріст А. Геплера.

Методологія та методи. Спираючись на просопографічний підхід до історичних досліджень, авторка розкрила формування корупційної складової в агентурно-оперативній діяльності органів державної безпеки радянської України. У дослідженні використані як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи наукового пізнання, зокрема, порівняльно-історичний, історико-генетичний, лінійно-хронологічний методи.

Висновки. Наявні матеріали свідчать, що заарештований згідно звинувачень у «контрреволюційній троцькістській діяльності» А. Геплер виявився непричетним до «троцькістської організації». Він був сумлінним чекістом, який виконував вказівки вищого партійно-радянського керівництва і знищував «ворогів» соціалістичної держави. Одночасно з цим займався контрабандою та спекуляцією, не гребував прибутком та отримував матеріальний зиск за найменшої нагоди. Можливість здійснювати контрабандні операції зумовила його неформальні зв’язки серед партійного та чекістського керівництва, які, у свою чергу, покривали його корупційні оборудки.

Під час чергової «чистки» апарату держбезпеки ці зв’язки виявилися фатальними для А. Геплера. Оскільки конкретних про-

* *Лисенко Олена Володимирівна* – молодший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України; dane51@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6890-5074>.

явів «троцькістської діяльності» не було виявлено, контрабанда та фінансові оборудки стали доказом контрреволюційної роботи.

Активна участь А. Геплера у здійсненні Великого терору, його безпосередня участь у фальсифікації кримінальних справ та тортурах підслідних залишилися за лаштунками розслідування у 1938–1939 рр. Лише під час перегляду кримінальної справи упродовж 1956–1960 рр. ця тема, хоча і побіжно, була відображена у документах додаткового розслідування.

Ключові слова: політичні репресії, троцькізм, чекісти, контрабанда, НКВС, валютні операції.

Проблема формування та функціонування органів держбезпеки СРСР та радянської України, зокрема, постаті співробітників, їхнє втручання в ухвалення виконавських рішень, повсякденне життя, побут завжди цікавила дослідників. Адже ще з радянських часів служба в органах держбезпеки представлялася романтичною, почесною і вкрай важливою для держави справою. Згодом червоне (малинове) посвідчення співробітника держбезпеки було символом, що засвідчував не лише політичну благонадійність його володаря, а й приналежність до певного закритого «ордену», наділеного таємними повноваженнями.

Необхідні образи громадської думки формувала не лише радянська історіографія, офіційні виступи політичних очільників країни, а й засоби масової інформації, художня література, кіно. На сторінках газет та книжок органи/співробітники держбезпеки поставали у світлі рятівників першої соціалістичної держави. Згідно цих текстів, чекісти розкривали контрреволюційні змови, придушували антирадянські «куркульські» і «націоналістичні» повстання, виявляли іноземних шпигунів та були готові заради інтересів соціалістичної Батьківщини знехтувати відпочинком, сном, родиною та особистим життям.

Літературний образ чекіста, його парадний портрет завжди представляв людину скромну у побуті та власних бажаннях, чесну, відкриту, високоморальну та віддану постулатам Комуністичної партії.

За лаштунками офіційного образу чекіста залишалися всі аспекти поточного життя та роботи, що не відповідали критеріям вищезгаданого парадного портрету. Здавалося, що чекіст ніколи не знімав військової форми чи краватки і не перетворю-

вався у пересічного громадянина – батька, люблячого чоловіка, захоплену хобі людину.

На сьогодні надзвичайно актуалізувалися дослідження біографій, повсякдення, побуту, позаслужбового і службового спілкування, взаємодії співробітниками державної безпеки на тлі їхнього залучення до реалізації масових каральних операцій.

Однією із перших спроб узагальнити та систематизувати відомості про співробітників радянських органів держбезпеки були представлені у колективній праці «ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи»¹. Наукові розвідки О. Бажана², В. Золотарьова³, Р. Подкура⁴, Ю. Шаповала⁵ поглибили методику вивчення постатей співробітників держбезпеки, проаналізували кар'єрну драбину та долі окремих співробітників НКВС УСРР–УРСР під час активних суспільних трансформацій 1930-х рр. Вчені розкрили алгоритм формування їхньої особистості і перетворення їх на злочинців.

Російські вчені, які в умовах вкрай обмеженого доступу до документів органів ВНК–КДБ та жорсткої цензури, також продовжили дослідження біографій співробітників. Зокрема, у до-

¹ Шаповал Ю, Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. – 608 с.

² Бажан О., Золотарьов В. Висуванець Миколи Єжова або Траєкторія злету та падіння капітана державної безпеки Олексія Долгушева // Краєзнавство. – 2013. – № 4. – С. 233–245; Їх же. «Несу моральну відповідальність за викривлення в органах МВС...», або Історія покарання езекутора «масового терору» І. А. Шапіро у часи «хрущовської відлиги» // Краєзнавство. – 2013. – № 3. – С. 172–173.

³ Золотарьов В.А. Олександр Успенський: особа, час, оточення. – Харків: Фоліо, 2004. – 366 с.; Його ж. Заручник системи: Я. Камінський // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1/2 (6/7). – С. 286–304.

⁴ Подкур Р. «Наша партія є державною партією, партія, що керує державою...»: виконавець рішень Компартії полковник держбезпеки В. Майструк // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2018. – № 1 (49). – С. 5–71.

⁵ Шаповал Ю. Всеволод Балицький: доля спецслужби крізь долю її керівника // Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції. Матеріали круглого столу, 19 грудня 2013 р., м. Київ / упоряд. О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. – С. 378–422.

віднику «Кто руководил НКВД»⁶ вміщено біографічну інформацію про 525 керівників радянських спецслужб. Чимало співробітників, біограми яких представлені у даному виданні, значною мірою пов'язані з радянською Україною. О. Тепляков⁷ досліджував загальний особистісний портрет, освітній рівень, «ненормальності» поведінки, садистські нахили, що були притаманні чекістам.

У контексті вивчення персоналії співробітників, їхніх соціально-психологічних портретів привертає увагу дослідження учасників міжнародного науково-видавничого проекту «Відлуння Великого терору: співробітники НКВС на лаві підсудних (1938–1941 рр.)», що публікувалися у журналі «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД». У межах цього проекту дослідники змогли реконструювати події після завершення масових операцій доби Великого терору та покарання «цапів-відбувайл» у тодішній Ворошиловградській⁸, Миколаївській⁹, Одеській¹⁰, інших областях та у Молдавській АРСР¹¹.

⁶ Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934–1941: Справочник / под. ред. Н. Г. Охотина и А. Б. Рогинского. – М.: Звенья, 1999. – 503 с.; Петров Н.В. Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954. Справочник. – М.: Об-во «Мемориал»; «Звенья», 2010. – 1008 с.

⁷ Тепляков А. «Непроницаемые недра»: ВЧК–ОГПУ в Сибири. 1918–1929 гг. – М.: АИРО-XXI, 2007. – 288 с.; Його ж. Персонал и повседневность Новосибирского УНКВД в 1936–1946 гг. // Минувшее. Исторический альманах. Вып. 21. Atheneum Феникс. – М.; СПб, 1997. – С. 240–293.

⁸ Довбня О. Притягнення співробітників УНКВС по Ворошиловградській області до кримінальної відповідальності за порушення «соціалістичної законності» під час «Великого терору» // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 2 (45). – С. 258–298.

⁹ Юнге М. «Козлы отпущения» сопротивляются: процессы над нарушителями «социалистической законности» в Николаевской области в 1939–1941 гг. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 2 (45). – С. 6–90.

¹⁰ Савин А., Тепляков А. «Партия может ошибаться, а НКВД – никогда». Сотрудники УНКВД по Одесской области на скамье подсудимых (1939–1943 гг.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 2 (45). – С. 91–141.

¹¹ Кашу И. «Чистка» сотрудников НКВД Молдавской АССР после «Большого террора» 1937–1938 гг.: дело Ивана Тарасовича Широкого-Майского // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 2 (45). – С. 142–179.

Дослідники розкрили жахіття злочинів співробітників Уманського районного відділу НКВС¹², з'ясували роль ситуативних факторів у «грубих порушеннях соціалістичної законності» під час Великого терору¹³, мародерства, самозабезпечення та феєричних пиятик співробітників держбезпеки.

У цьому ж контексті варто відзначити працю В. Васильєва та Р. Подкура. Автори зосередили увагу на функціонуванні органів НКВС на Поділлі у добу Великого терору та проаналізували моделі поведінки керівників УНКВС по Вінницькій та Кам'янець-Подільській областях¹⁴. Вартісне також наукове дослідження А. Жив'юка¹⁵, де автор на підставі архівних документів вивчив участь керівництва обласного та районних органів держбезпеки у проведенні політики «радянізації» Західної України напередодні радянсько-німецької війни.

С. Гула¹⁶ на підставі документів особових справ 44 співробітників державної безпеки й опублікованих біографічних відомостей описав узагальнений соціально-психологічний портрет чекістів, які упродовж 1928–1938 рр. займали керівні посади в органах ДПУ–НКВС Поділля.

Однак, незважаючи на активне поживавлення досліджень кадрового складу НКВС УРСР, вчені поки не визначили кількість репресованих співробітників органів держбезпеки. В. Золота-

¹² Виола Л. Дело Уманского районного отдела НКВД // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 2 (45). – С. 180–222.

¹³ Россман Дж. Дело Георгия Кочергинского: роль ситуативных факторов в мотивации «грубых нарушений социалистической законности» // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2015. – № 2 (45). – С. 299–319.

¹⁴ Васильєв В., Подкур Р. Радянські карателі. Співробітники НКВС – виконавці «Великого терору» на Поділлі. – К.: Видавець В. Захаренко, 2017. – 240 с.

¹⁵ Жив'юк А. «Використані та викинуті»... на Західну Україну: виконавці Великого терору як «радянізатори» Рівненської області (1939–1941 рр.) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2018 – № 2 (50). – С. 69–122.

¹⁶ Гула С. Соціально-психологічний портрет співробітника радянських органів державної безпеки на Поділлі (1928–1938 рр.) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2018 – № 2 (50). – С. 188–121.

рьов надав відомості по 654-х репресованих співробітниках та провів статистичний аналіз за різними показниками: віковий склад, роки ув'язнення, присвоєння спеціальних звань тощо¹⁷.

Останніми роками на підставі архівно-кримінальних та особових справ були здійснені дослідження про діяльність співробітників УНКВС по Чернігівській області. Йдеться про начальника 4 відділу Я. Баутіна, начальника 3 відділу І. Александровича та виконувача обов'язки начальника економічного відділу УНКВС по Чернігівській області В. Лещинського¹⁸.

Вищезгадані співробітники органів держбезпеки були заарештовані та отримали покарання саме за «порушення революційної законності» – використання катувань та фальшування слідчих матеріалів. Звісно, перераховані особи не були єдиними репресованими співробітниками УНКВС по Чернігівській області.

Варто згадати, що з моменту створення УНКВС по Чернігівській області 13 липня 1934 р. і до весни 1941 р. його почергово очолювали М. Тимофєєв, Ю. Кривець, П. Соколов-Шостак, М. Корнєв, А. Єгоров та П. Дмитрієв. І лише двоє з них, М. Тимофєєв та П. Дмитрієв, змогли уникнути репресій і померли у власному ліжку.

Окрім згаданих осіб, вдалося встановити прізвища декількох співробітників УНКВС по Чернігівській області, що були репресовані упродовж 1937–1939 рр. Серед них – заступник начальника УНКВС по Чернігівській області Авраам Геплер. Він був заарештований у контексті боротьби з «ворогами народу», «шпигунами», «троцькістами» та «шкідниками».

У середині серпня 1937 р. на посаду заступника начальника УНКВС по Чернігівській області був направлений капітан дер-

¹⁷ Золотарьов В. Репресії серед співробітників державної безпеки УРСР у 1936–1941 рр.: персоналізовано-статистичний аналіз // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2017. – № 2 (48). – С. 156–217.

¹⁸ Докладніше див.: Подкур Р, Лисенко О. Жертва, свідок чи виконавець? Кримінальна справа на співробітника УНКВС по Чернігівській області Я. Баутіна // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2018. – № 2 (50). – С. 25–68; Лисенко О. Вороги чи свідки: покарання співробітників УНКВС по Чернігівській області після завершення Великого терору // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2019. – № 1 (51). – С. 194–219.

жавної безпеки Авраам Ілліч Геплер. Аналіз його біографічних даних із особової справи засвідчив, що це був зразковий чекіст. У характеристиках зазначалося, що він «чесний», «відданий Комуністичній партії», «учасник громадянської війни», «безкомпромісний борець із ворогами народу».

Народився А. Геплер у 1902 р. у м. Єлизаветграді (нині – м. Кропивницький) у родині робітника меблевої фабрики. Фінансові труднощі сім'ї призвели до отримання ним лише початкової освіти у єврейській школі. Працював «хлопчиком» в аптеці, магазині, фотомайстерні. До революційної боротьби долучився у 1917 р., коли вступив до лав Червоної гвардії. Згодом працював у Ново-Миргородській надзвичайній комісії. У травні 1919 р. був включений до складу «Експедиційно-карального загону реввійськради 3-ї армії по боротьбі з контрреволюцією та саботажем». Він був рядовим, а потім його призначили порученцем штабу. Улітку згаданий загін був розформований і А. Геплера відрядили до 44 Краснопільського селянського батальйону. Згодом з дозволу командира А. Геплер виїхав до м. Миколаєва. Там він був заарештований, оскільки війська Добровольчої армії захопили місто. Йому вдалося за хабар звільнитися і втекти до Одеси, де він зустрів колишніх товаришів по службі у «каральному загоні». Підпільники виготовили йому фальшиві документи. Але співробітники білогвардійської контррозвідки зуміли заарештувати значну кількість підпільників. Від смерті його врятувало захоплення 7 лютого 1920 р. Одеси частинами Червоної армії.

Після звільнення А. Геплер став співробітником Одеської надзвичайної комісії. Із цього часу він безперервно перебував на посадах в органах НК–ДПУ–НКВС. У 1920 р. перебував на посаді помічника уповноваженого агентурного відділення районної транспортної НК в Одесі, 1921 р. – помічник начальника агентури ОВ № 15 на румунському кордоні, 1922 р. – районний уповноважений Первомайської НК, 1923 р. – помічник уповноваженого КРВ Херсонського окрвідділу ДПУ УСРР, у 1924–1929 рр. – займав посади помічника уповноваженого, уповноваженого КРВ та ІНВ Одеського губвідділу ДПУ УСРР, Могилів-Подільського прикордонного загону та окрвідділу ДПУ, Сла-

вутьського прикордонного загону, із 1929 р. – начальник секретно-оперативного відділення Бердичівського окрввідділу ДПУ УСРР, із вересня 1930 р. – помічник начальника по оперативній частині Олевського прикордонного загону, 1933 р. – заступник начальника ОВ Київського облвідділу ДПУ УСРР, 1934 р. – начальник 5 відділення ОВ Українського військового округу та ОВ ДПУ УСРР, 1935–1937 рр. – начальник ОВ УНКВС по Вінницькій та Київській областях¹⁹.

За сумлінну працю А. Геплера неодноразово відзначався подяками у наказі, грошовими преміями, грамотами, цінними подарунками – у 1929 р. – золотим годинником за сумлінну службу у 24 прикордонному загоні та у 1930 р. – радіоприймачем за оперативну роботу в Олевському прикордонному загоні. Також у 1930 р. був удостоєний відомчої нагороди «Почётный работник ВЧК–ГПУ». На честь 15-річчя ВНК–ОДПУ СРСР його відзначили бойовою нагородною зброєю²⁰.

Згідно з атестаційними матеріалами, А. Геплер характеризувався трудолюбивим, витриманим, дисциплінованим та вимогливим чекістом. Керівництво відзначало, що при виконанні доручень «не рахувався з часом», «роботу любив та цінував»²¹. Незважаючи на таку блискучу характеристику, неоціненні успіхи у роботі, А. Геплер на початку березня 1938 р. був відкликаний у розпорядження відділу кадрів НКВС УРСР.

Вже 9 березня 1938 р. оперуповноважений апарату особливого повноваженого НКВС УРСР Беляєв, розглянувши матеріали про злочинну діяльність А. Геплера, ухвалив постанову про його арешт. А. Геплеру інкримінували «проведення контрреволюційної троцькістської діяльності»²². 13 березня 1938 р. А. Геплер був заарештований співробітниками 3 відділу УДБ НКВС УРСР.

Згідно матеріалів архівно-кримінальної справи, А. Геплера звинуватили у причетності до «контрреволюційної троцькістської групи», що діяла у 24 Могилів-Подільському прикордонно-

¹⁹ ГДА СБ України, м. Чернівці, 1723-ос, т. 1, арк. 13.

²⁰ Там само, ф. 7, спр. 17740, т. 2, арк. 6–7.

²¹ Там само, арк. 7.

²² Там само, т. 1, арк. 1.

му загоні у 1926 р. та участі у «контрреволюційній троцькістській змові» в органах НКВС. Начебто він проводив «шкідницьку роботу» та займався «контрабандою»²³.

Формальною причиною для порушення кримінальної справи та його арешту став виступ на партійних зборах 1926 р. у Могилів-Подільську, де А. Геплер необачно повторив слова помічника начальника по політичній частині Могилів-Подільського прикордонного загону Сенькіна щодо партійної опозиції:

«Краще би, якщо цієї опозиції взагалі не було, оскільки поливання брудом один одного на сторінках друкованих органів допомагає лише капіталістам».

Тоді на це висловлювання ніхто не звернув увагу. У 1927 р. на партзборах загону при обговоренні «троцькістської позиції» комуніста Гранського згадали висловлювання А. Геплера, але вже у контексті «я чув, що Геплер опозиційно налаштований». Тоді А. Геплер жорстко заперечив свою причетність до опозиції. У квітні 1929 р. він був відряджений із Могилів-Подільського прикордонного загону із прекрасною партійною характеристикою. Але у вересні 1937 р. на партійних зборах УНКВС по Київській області А. Геплера знову звинуватили у «троцькізмі» і виключили із партії²⁴. Він 8 вересня 1937 р. написав заяву секретарю Кіровського райкому КП(б)У у м. Києві із поясненнями щодо своєї «троцькістської діяльності». Вже 13 вересня 1937 р. на засіданні Кіровського райкому партії А. Геплер був поновлений у членстві партії, але йому оголосили догану²⁵.

Сам А. Геплер пояснив стрімке відновлення в партії своїми зв'язками із керівництвом НКВС УРСР. Буцімто тимчасово виконуючий обов'язки начальника 3 відділу УДБ НКВС УРСР С. Самойлов (по версії слідства – один зі «контрреволюціонерів-троцькістів») надав прекрасну характеристику А. Геплеру у розмові із наркомом внутрішніх справ УРСР І. Леплевським. Останній наказав начальнику УНКВС по Київській області М. Ша-

²³ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 15–16.

²⁴ Там само, 1723-ос, т. 1, арк. 6.

²⁵ Там само, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 27.

рову «посприяти» відновленню А. Геплера у лавах партії²⁶. Як виявилось згодом, така поблажливість С. Самойлова була пов'язана спільною участю у фінансових та контрабандних оборудках. Але після цих подій А. Геплера відправили із «столічного управління» до провінційного Чернігова «пересидіти» буремні часи.

У протоколі допиту від 11 серпня 1938 р., продовжуючи тему участі у «троцькістській змові», А. Геплер зізнався, що

«[...] до думки щодо необхідності активної боротьби з радянською владою я прийшов після остаточно сформованих троцькістських поглядів на початку 1927 р. Це був період, коли я працював у 24 Могилів-Подільському прикордонному загоні на посаді уповноваженого іноземного відділу»²⁷.

Також він акцентував увагу на тому, що був не єдиним троцькістом у загоні. На момент його входження до контрреволюційної організації, «вона була міцно сформованою та провадила активну контрреволюційну діяльність». Зокрема розповсюджувала контрреволюційну літературу та листівки²⁸. Однак, жодного прикладу крамольної літератури чи тексту листівки «активно троцькіст» не навів.

Упродовж 13 березня по 28 серпня 1938 р. А. Геплер підписав всього чотири протоколи²⁹. Чому слідчі так повільно розслідували кримінальну справу – зрозуміти важко. Однак, дослідницька практика засвідчила, що підслідних у 1937–1938 рр. допитували регулярно, але офіційно його свідчення не оформляли, доки він не визнає провини і буде готовий підписати протокол із «необхідною» слідству інформацією. Ймовірно, А. Геплера через його впертість та небажання надавати потрібні слідчому свідчення про «контрреволюційну і ворожу діяльність» катували. На користь цієї версії свідчить те, що 28 серпня 1938 р. він був переведений до терапевтичного відділення

²⁶ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 82

²⁷ Там само, арк. 60–61.

²⁸ Там само, арк. 65–67.

²⁹ Там само, арк. 16.

³⁰ Там само, арк. 17.

тюремної лікарні³⁰. Офіційний діагноз – гострий ентероколіт з ускладненням вторинним важким малокрів'ям та інфекційним поліневритом³¹. У лікарні йому двічі робили переливання крові³². У березні 1939 р. комісія лікарів засвідчила різке виснаження підслідного і підтвердила попередній діагноз. Через хворобу підслідного оперуповноважений 3 відділу НКВС УРСР сержант держбезпеки Г. Грунін 7 березня 1939 р. клопотався про продовження слідства до 10 квітня 1939 р.³³

Окрім вищезгаданих протоколів допиту, А. Геплер написав 4 травня 1938 р. заяву наркомун внутрішніх справ УРСР О. Успенському. У згаданій заяві він, як і переважна більшість заарештованих чекістів, намагався частково визнати обвинувачення і покаятися:

«Після мого арешту я ще якийсь час не бажав визнавати скоєних мною важких злочинів. Зараз, зрозумівши марність зусиль по приховуванню своєї провини, я вирішив порвати з брудними минулим та щиросердно розкаятися»³⁴.

Він підтвердив всі обвинувачення у контрреволюційній троцькістській діяльності³⁵. А. Геплер зазначив низку прізвищ нібито затятих троцькістів, які займалися шкідницькою діяльністю: М. Зайцева³⁶ – заступника начальника УНКВС по Калінінській області, С. Самойлова³⁷ – заступника начальника 3 відділу УДБ НКВС УРСР, В. Блюмана – начальника 5 відділу УДБ НКВС УРСР та ОБ НКВС Київського військового округу, І. Леплевського – начальника 3 управління НКВС СРСР та ін.³⁸

Одночасно з визнанням власної вини А. Геплер заявив, що саме «вороги народу» – троцькісти –

³¹ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 29.

³² Там само.

³³ Там само, арк. 15.

³⁴ Там само, арк. 31.

³⁵ Там само, арк. 32.

³⁶ Йдеться про Михайла Федоровича Зайцева-Гольмера.

³⁷ Йдеться про Самуїла Ісаковича Самойлова-Бесидського.

³⁸ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 33–35. Посади зазначені на момент допиту.

«втягували мене у різного роду злочини, пияцтво, контрабандну діяльність та різні валютні махінації»³⁹.

Проте у згаданій заяві він докладно не описав ці згадані злочини.

Через деякий час А. Геплер знов написав заяву наркому внутрішніх справ УРСР О. Успенському. На жаль, документ не датований. У згаданій заяві А. Геплер, зазначивши злочинну діяльність, докладно описав фінансові і контрабандні оборудки, до яких він був причетний під час служби у прикордонних загонах як уповноважений іноземного ДПУ УРСР, контррозвідального чи особливого відділу. Він зазначив прізвище заступника начальника 5 відділу ГУДБ НКВС УРСР А. Ратинського⁴⁰:

«Ратинський, як і всі співробітники (в тому числі і я), перебуваючи на посаді уповноваженого іноземного відділу Кам'янець-Подільського прикордонного загону, а згодом і начальника іноземного відділу Одеського УНКВС, займався контрабандною діяльністю, для чого зловживав виданою іноземному відділу валютою»⁴¹.

Також у заяві згадуються прізвища М. Роголя – начальника 3 відділу УНКВС по Київській області, Л. Зіньковського – співробітника іноземного відділу УНКВС по Одеській області та ін.⁴²

Особлива увага у згаданій заяві зосереджена саме на А. Ратинському, який, згідно свідчень А. Геплера, «завжди був у курсі всіх подій та змін». Саме тому призначення наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського він порівняв із «тайфуном» і заздрив співробітникам, які перебували закордоном, зокрема в Іспанії⁴³.

А. Геплер акцентував увагу О. Успенського, що А. Ратинський, використовуючи службове становище та вільний доступ до валюти, займався контрабандою. Зокрема, А. Ратинський був у дружніх стосунках із завідувачем гаража Одеського відділення «Інтурист» Гене Шаспісом. Буцімто А. Ратинський сприяв у

³⁹ ГДА СБ України, м. Чернівці, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 32.

⁴⁰ Так у тексті. З 20 травня 1938 р. А. Ратинський обіймав посаду начальника 3 відділу УДБ НКВС УРСР.

⁴¹ ГДА СБ України, м. Чернівці, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 47.

⁴² Там само, арк. 47–48.

⁴³ Там само, арк. 51

1932 р. через іноземний відділ УНКВС по Одеській області відрядженню Г. Шаспіса до Константинополя. Під прикриттям виконання оперативного завдання, Г. Шаспіс повинен був провести контрабандні оборудки. Але після повернення із Константинополя Г. Шаспіса арештували через підозри у шпигунстві на користь Великобританії. А. Ратинський доклав чимало зусиль для його звільнення, отримання нового паспорта та прописки у м. Одесі⁴⁴. Однак Г. Шаспіса у 1937 р. повторно арештували, що викликало незадоволення А. Ратинського. Згідно свідчень А. Геплера, А. Ратинський відчував небезпеку власного арешту і намагався виїхати з УРСР «подалі від цих справ з арештами співробітників»⁴⁵.

Також А. Геплер зізнався у власній участі у незаконних валютних оборудках. Так, у 1932 р. за валюту він купив у А. Ратинського автомобіль «Форд». У останнього був ще один автомобіль, який був доставлений контрабандним шляхом із Константинополя.

Для прикриття незаконного придбання та уникнення прискіпливої уваги партійних органів, А. Ратинський видав А. Геплеру фальшиву довідку, де зазначалося, що автомобіль був куплений за радянські карбованці. Згадану довідку А. Геплер надав до райкому КП(б)У, щоб позбавитися підозри у незаконній валютній операції⁴⁶. Пікантності ситуації додавало те, що зазначена оборудка не була таємницею для його колег. Про придбання іноземного автомобіля жовтого кольору для особистого користування знав весь особовий склад прикордонного загону. Про це свідчив у рапорті старший помічник начальника 1 відділення 19 прикордонного загону старший лейтенант Михайлов⁴⁷.

Також А. Геплер 11 серпня 1938 р. розповів, що заступник командира прикордонного загону М. Зайцев займався контрабандною діяльністю та забезпечував закордонними товарами

⁴⁴ ГДА СБ України, м. Чернівці, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 52.

⁴⁵ Там само, арк. 52.

⁴⁶ Там само, арк. 50.

⁴⁷ Там само, 1723-ос, т. 2, арк 86.

низку керівних співробітників республіканського НКВС, зокрема, В. Балицького та його заступників⁴⁸.

Водночас, документи особової справи А. Геплера свідчать, що участь у контрабандній діяльності брали участь майже всі відповідальні співробітники 24 Могилів-Подільського прикордонного загону. Так, 20 листопада 1928 р. до Харкова з Могилів-Подільського прибув вантаж. У супровідних документах зазначалося, що у п'яти ящиків знаходилося 186 «архівних книг» із прикордонного загону. Отримувачем вантажу був зазначений уповноважений ДПУ УРСР А. Геплер. До супровідного документу на вантаж була долучена копія телеграми із зазначенням, що один із ящиків «архівними документами» протікав. Після прибуття до Харкова ящик відкрили і виявили, що у ньому знаходилося вино в чвертях⁴⁹, в інших – ковбасні вироби та фрукти⁵⁰.

Згодом начальник Могилів-Подільського окрввідділу ДПУ УРСР та 24 прикордонного загону ДПУ М. Ямницький 7 грудня 1928 р. надав «вичерпне» пояснення. Начебто А. Геплер, який, направляючись у термінове відрядження, приховив особисті речі, маючи намір відправити чекістські документи за власний рахунок⁵¹. Оскільки справа набула офіційного розголосу, А. Геплеру оголосили догану і наказали оплатити вартість перевезення вантажу з Могилів-Подільського до Харкова за комерційним тарифом⁵².

У квітні наступного 1929 р., тобто через чотири місяці після догани, А. Геплер, начальник 24 Могилів-Подільського прикордонного загону М. Ямницький, його заступник М. Зайцев та інші співробітники отримали від голови ДПУ УСРР В. Балицького подяку⁵³. Отже, А. Геплер за підтримки посадовців із апарату республіканського апарату ДПУ не лише unikнув звільнення та

⁴⁸ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 65.

⁴⁹ Тара об'ємом 3,075 л.

⁵⁰ ГДА СБ України, м. Чернігів, 1723-ос, т. 2, арк. 26.

⁵¹ Там само, арк. 27.

⁵² Там само, арк. 28.

⁵³ Там само, арк. 29.

арешту, а й продовжив успішне сходження по щаблях кар'єрної драбини.

Для усвідомлення масштабу «службової» контрабанди, що перетинала західний кордон республіки, варто звернути увагу на рапорт старшого помічника начальника 1 відділення 19 Олевського прикордонного загону старшого лейтенанта Михайлова виконуючому обов'язки оперативного відділу УПВО НКВС УРСР полковнику М. Пуполу щодо діяльності уповноважених іноземного відділу А. Клявіна та А. Геплера. Він зазначив, що ці співробітники іноземного відділу використовували завербовану закордонну агентуру для купівлі речей широкого вжитку та переправляння її через державний кордон. У рапорті Михайлов перелічив речі, які А. Клявін регулярно переправляв через кордон із Польщі до УРСР за допомогою агентури:

«Годинники наручні та кишенькові, шовкові та фільдеперсові жіночі панчохи, крепдешин різних кольорів, лакову шкіру, кольорове шевро⁵⁴, парфуми, пудру, англійське мило, шоколад, пальто – реглани англійського фасону та цілу низку предметів особистого вжитку».

А. Клявін особисто виїжджав автомобілем на ділянку державного кордону і забирав контрабанду в агентів⁵⁵.

Контрабанда стала вагомим фактором формування стійких неформальних зв'язків між співробітниками органів держбезпеки, прикордонного загону та місцевого партійного керівництва. Ці зв'язки були настільки міцними, а кругова порука настільки щільною, що контрабандисти почувалися у повній безпеці і не намагалися приховати свій спосіб життя.

Як зауважував у рапорті Михайлов:

«Всі дивувалися, що Геплер міг собі зі свого бюджету купити автомашину, привласнити 100 [американських] доларів та залишатися в лавах партії і на великій керівній роботі у наших органах»⁵⁶.

Про розкішний спосіб життя А. Геплера свідчили також інші його колеги. Щоправда, вони це зробили вже під час прискіпли-

⁵⁴ Спеціально вироблена козляча шкіра.

⁵⁵ ГДА СБ України, м. Чернігів, 1723-ос, т. 2, арк. 81.

⁵⁶ Там само, арк. 86.

вого розгляду у 1937 р. його «троцькістського виступу» 1926 р. Зокрема, старший помічник начальника 2 відділення оперативно-го відділу УПВО капітан Грайворонський у серпні 1937 р. сигналізував, що А. Геплер, працюючи рік-півтора у 23 прикордонному загоні, жив разом з родиною «на широку ногу», дозволяючи собі витрати, що значно перевищували його зарплатню⁵⁷.

Старший лейтенант 19 Олевського прикордонного загону І. Пономарьов у рапорті від 7 жовтня 1937 р. зазначав, що під час проходження служби А. Геплер використовував службове становище для отримання матеріального зиску. Так, працюючи помічником командира загону, А. Геплер відправив Житомирському відділенню спортивного товариства «Динамо» вагони зі будматеріалом з лісорозробок загону. За це він отримав декілька шкіряних пальто⁵⁸.

Під час слідства по справі А. Геплера свідчення дали і його колишні колеги. Зокрема, заступник начальника 5 відділу ГУДБ НКВС УРСР А. Ратинський у протоколі допиту від 20 серпня 1938 р. зазначав, що А. Геплер через власну агентуру займався контрабандною діяльністю, мав значну кількість іноземної валюти та купляв багато речей для себе та своєї дружини. А. Ратинський розкрив механізм отримання чекістами валюти для власних потреб. Згідно з розпорядженнями вищого партійно-радянського керівництва країни, перекази в іноземній валюті повинні були видаватися отримувачам, по можливості, у радянських рублях. Саме цим і користувався А. Геплер. Тримавши під контролем начальників місцевих поштових відділень, А. Геплер викупував валюту начебто для оперативних потреб по офіційному курсу – 1,94 руб. На чорному ринку вартість валюти була значно вищою⁵⁹.

У протоколі допиту від 11 серпня 1938 р. А. Геплер визнав «троцькістську контрреволюційну діяльність». Але він зробив цікаве зізнання. Оскільки як колишній співробітник органів державної безпеки він був ознайомлений із методикою до-

⁵⁷ ГДА СБ України, м. Чернігів, 1723-ос, т. 2, арк. 91.

⁵⁸ Там само, т. 1, арк. 19.

⁵⁹ Там само, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 161–162.

питу, він зазначив, що власну ворожу діяльність він намагався виправдати

«через призму загального розвалу чекістської роботи, пиятики, самозабезпечення, розкладання керівних осіб органів держбезпеки – тепер ворогів народу»⁶⁰.

А. Ратинський, як і А. Геплер, теж зізнався, що вся контрабанда та спекулятивна діяльність була наслідком їхньої троцькістської діяльності, а розкішний спосіб життя, пиятика та «неформальні зустрічі» з жінками були лише методом «шкідництва державі».

Отримавши такі зізнання, слідчі «вбивали двох зайців» – змусили підслідного підтвердити «троцькістську діяльність» і розкрили реальні факти корупційного розкладу керівних посадовців держбезпеки. Фактично відбулася традиційна маніпуляція – крадіжки, фінансові оборудки, спекуляції, контрабандну діяльність пов'язали із минулими випадковими політичними висловлюваннями (не діями. – *Авт.*) і назвали це «троцькістською контрреволюцією».

Оскільки посада А. Геплера було номенклатурою ЦК ВКП(б), його включили до «сталінського розстрільного списку» від 25 вересня 1938 р. під третім номером. Й. Сталін особисто ухвалив вирок «по 1 категорії» – розстріл⁶¹. Тобто його доля вже була вирішена, і завершенню кримінальної справи та виконанню вищої міри покарання завадила тривала хвороба арештованого.

Обвинувальний висновок на А. Геплера був підписаний 4 квітня 1939 р.⁶² Також 21 квітня 1939 р. було ухвалено, що кримінальна справа на нього направляється на розгляд Особливої наради⁶³.

Проте не дочекавшись вироку, 8 червня 1939 р. А. Геплер помер у терапевтичному відділенні тюремної лікарні м. Києва. Причиною смерті зазначався виразковий коліт та гостра анемія⁶⁴.

⁶⁰ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 58.

⁶¹ РГАСПИ, ф. 17, оп. 171, д. 419, л. 182. – Режим доступу: <https://stalin.memo.ru/lists/list403/#person-182-3-3>.

⁶² ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 17740, т. 1, арк. 225.

⁶³ Там само, арк. 229.

⁶⁴ Там само, арк. 231.

Що насправді послужило причиною смерті А. Геплера – наразі встановити немає можливості. Нам відомо лише, що деякі ув'язнені, що утримувалися у Київській в'язниці під час перебування там А. Геплера, зазначали, що він помер внаслідок жорсткого побиття. Так, С. Боскіс-Глузман у власноручних свідченнях 24 листопада 1958 р. зазначав, що після побиття його поклали на ліжко померлого від тортур А. Геплера⁶⁵. Про застосування жорстоких тортур до А. Геплера маютьсв свідчення у кримінальній справі співробітника центрального апарату НКВС УРСР Л. Волі-Гойфмана⁶⁶.

Однак, радянська бюрократична машина не зупинилася зі смертю А. Геплера. Його кримінальну справу через смерть підслідного припинили лише 21 серпня 1939 р.⁶⁷ Згодом у жовтні 1959 р. кримінальну справу згідно із скаргою дружини А. Геплера направили на перегляд та дослідження.

Проте під час дослідження кримінальної справи тема контррабанди, використання службового становища, незаконних валютних операцій не розслідувалася взагалі. А. Геплер у свідченнях колишніх колег поставав людиною чесною, стриманою, що діяла у межах «соціалістичної законності» та «по совісті»⁶⁸.

Слідчі дії тривали до 31 травня 1960 р. і завершилися постановою про відмову у перегляді кримінальної справи. У згаданій постанові А. Геплера визнали непричетним до троцькістської організації та зв'язків з іноземними розвідками⁶⁹. Однак під час дослідження було встановлено, що А. Геплер брав участь у фальсифікації кримінальних справ, безпідставних арештах, тобто допускав порушення «соціалістичної законності». Отже, на думку слідчого, підстави для перегляду його кримінальної справи були відсутні⁷⁰.

⁶⁵ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 17740, т. 2, арк. 77.

⁶⁶ Там само, арк. 152 зв.

⁶⁷ Там само, т. 1, арк. 232.

⁶⁸ Там само, т. 2, арк. 23–24.

⁶⁹ Там само, арк. 238.

⁷⁰ Там само, арк. 242.

26 листопада 1996 р. Чернігівською обласною прокуратурою було ухвалене рішення про відміну постанови оперуповноваженого 3 відділу НКВС УРСР про припинення кримінальної справи А. Геплера. Сам А. Геплер був визнаний реабілітованим в частині обвинувачення його по ст. 54-1 «б» Кримінального кодексу УРСР. Кримінальне переслідування А. Геплера у злочині, передбаченому ст. 206 «б» УПК УРСР, через смерть фігуранта справи було припинено згідно ст. 6 п. 8 УПК України.

Згадані А. Геплером поплічники по контрабандній діяльності А. Ратинський, М. Роголь, М. Зайцев-Гольдман, М. Ямницький також не втрималися на своїх посадах.

А. Ратинський був заарештований 23 липня 1937 р. та, згідно постанови Військової колегії Верховного Суду СРСР, засуджений до розстрілу 4 березня 1939 р. М. Роголь заарештований 5 квітня 1938 р., засуджений Особливою нарадою до 5 років вислання. Знаходився на примусовому лікуванні у психіатричній клініці ім. І. Павлова. Розстріляний нацистами у жовтні 1941 р. у Києві разом із іншими пацієнтами лікарні. М. Зайцев-Гольмер заарештований 20 листопада 1938 р. Згідно постанови Військової колегії Верховного суду СРСР 21 лютого 1939 р., засуджений до розстрілу. М. Ямницький заарештований 6 листопада 1938 р. Згідно постанови Військової колегії Верховного суду СРСР 26 лютого 1938 р., засуджений до розстрілу.

Таким чином, наявні матеріали свідчать, що заарештований заступник начальника УНКВС по Чернігівській області А. Геплер ніколи не був контрреволюціонером та троцькістом. Він був сумлінним чекістом, який виконував вказівки вищого партійно-радянського керівництва і знищував «ворогів» соціалістичної держави. Одночасно з цим був контрабандистом та спекулянтом, який не гребував прибутком та отримував матеріальний зиск за найменшої нагоди. Можливість здійснювати контрабандні операції зумовила його неформальні зв'язки серед партійного та чекістського керівництва, які, у свою чергу, покривали його корупційні оборудки.

Під час чергової «чистки» апарату держбезпеки ці зв'язки виявилися фатальними для А. Геплера. Оскільки конкретних проявів «троцькістської діяльності» не було виявлено, контра-

банда та фінансові оборудки стали доказом контрреволюційної роботи.

Активна участь А. Геплера у здійсненні Великого терору, його безпосередня участь у фальсифікації кримінальних справ та тортурах підслідних залишилися за лаштунками розслідування у 1938–1939 рр. Лише під час перегляду справи упродовж 1956–1960 рр. ця тема, хоча і побіжно, була відображена у документах додаткового розслідування.

REFERENCES

1. Bazhan, O. and Zolotar'ov, V. (2013) Vysuvanets' Mykoly Yezhova aboTraiektoriia zletu ta padinnia kapitana derzhavnoi bezpeky Oleksiia Dolhusheva. *Kraieznavstvo – Regional studies*, 4, 233–246. [In Ukrainian].
2. Bazhan, O. and Zolotar'ov, V. (2013). «Nesu moral'nu vidpovidal'nist' zavkryvleniia v orhanakh MVS ...», abo Istoriia pokaranniia ekzekutor»masovoho teroru» I. A. Shapiro u chasy «khrushchovs'koi vidlyhy». *Kraieznavstvo – Regional studies*, 3, 165–175. [In Ukrainian].
3. Dovbnia, O. (2015). Prytiahnennia spivrobitnykiv UNKVS po Voroshylovhradskii oblasti do kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia «sotsialistychnoi zakonnosti» pid chas «Velykoho teroru». *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2, 258–298. [In Ukrainian].
4. Hula S. (2018). Sotsialno-psykholohichniy portret spivrobitnyka radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky na Podilli (1928–1938 rr. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2, 188–221. [In Ukrainian].
5. Kashu, I. (2015). «CHistka» sotrudnikov NKVD Moldavskoj ASSR posle «Bol'shogo terrora» 1937–1938 gg.: delo Ivana Tarasovicha SHirokogo-Majskogo. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2, 142–179. [In Russian].
6. Lysenko, O. (2019). Vorohy chy sviddyky: pokaranniia spivrobitnykiv UNKVS po Chernihivskii oblasti pislia zavershennia Velykoho teroru. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 1, 194– 219. [In Ukrainian].
7. Petrov, N.V. (2010). *Kto rukovodil organami gosbezopasnosti, 1941–1954: Spravochnik*. Moskva: Zven'ya. [In Russian].
8. Petrov, N.V. and Skorkin, K.V. (1999). *Kto rukovodil NKVD, 1934–1941: Spravochnik*. Moskva: Zven'ya. [In Russian].

9. Podkur, R. (2018). «Nasha partiia ie derzhavnoiu partiieiu, partiia, scho keruie derzhavoiu...»: vykonavets' rishen' Kompartii polkovnyk derzhbezpeky V. Majstruk. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 1, 5–71. [In Ukrainian].
10. Podkur, R. and Lysenko, O. (2018). Zhertva, svidok chy vykonavets? Kryminalna sprava na spivrobitnyka UNKVS po Chernihivskii oblasti Ya. Bautina. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2, 25–68. [In Ukrainian]
11. Rossman, Dzh. (2015). Delo Georgiya Kocherginskogo: rol' situativnyh faktorov v motivacii «grubyyh narushenij socialisticheskoy zakonnosti». *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2, 299–319. [In Russian].
12. Savin, A. and Teplyakov, A. (2015). «Partiya mozhet oshibat'sya, a NKVD – nikogda». Sotrudniki UNKVD po Odesskoj oblasti na skam'e podsudimyyh (1939–1943 gg.). *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2, 91–141. [In Russian].
13. Shapoval, Yu. (2014). Vsevolod Balytskyi: dolia spetssluzhby kriz doliuyii kerivnyka. Abstracts of Papers' 13: *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky v Ukraini (1918–1991 rr.): istoriia, struktura, funktsii* (pp. 378–422). Kyiv. [In Ukrainian]
14. Shapoval, Yu., Prystaiko, V. and Zolotarov, V. (1997). *ChK-HPU-NKVD v Ukraini: osoby, fakty, dokumenty*. Kyiv: Abrys. [In Ukrainian]
15. Teplyakov, A.G. (2007). «Nepronitsaemyie nedra»: *VChK-OGPU v Sibiri. 1918–1929 gg.* Moskva: AIRO-XXI. [In Russian].
16. Teplyakov, A. (1997). Personal i povsednevnost' Novosibirskogo UNKVDv 1936–1946 gg. *Minuvshee. Istoricheskij al'manakh*, 21, 240–293. [In Russian].
17. Vasyliiev, V. and Podkur, R. (2017). *Radianski karateli. Spivrobitnyky NKVS – vykonavtsi «Velykoho teroru» na Podilli*. Kyiv: Vydavets V. Zakharenko. [In Ukrainian].
18. Viola, L. (2015). Delo Umanskogo rajonnogo otdela NKVD. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2, 180–222. [In Russian].
19. YUngе, M. (2015). «Kozly otpushcheniya» soprotivlyayutsya: processy nad narushitelyami «socialisticheskoy zakonnosti» v Nikolaevskoj oblasti v 1939–1941 gg. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2, 6–90. [In Russian].

20. Zhyviuk, A. (2018). «Vykorystani ta vykynuti»... na Zakhidnu Ukrainu: vykonavtsi Velykoho teroru yak «radianizatory» Rivnenskoï oblasti (1939–1941 rr.). *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2, 69–122. [In Ukrainian].
21. Zolotar'ov, V. (2017). Represii sered spivrobitnykiv derzhavnoi bezpeky URSR u 1936–1941 rr.: personalizovano-statystychnyi analiz. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 2, 156–217. [In Ukrainian].
22. Zolotar'ov, V. (1998). Zaruchnyk systemy Ya. Kaminskyi. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB – From archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB*, 1/2, 286–304. [In Ukrainian].
23. Zolotar'ov, V.A. (2004). *Oleksandr Uspenskyi: osoba, chas, otochennia*. Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].

Lysenko O. Manipulation of compromising information as a method of falsification during the investigation in the Great Terror (on the example of A. Hepler's archival-criminal case)

The goal is to investigate the manipulation of compromising information, which was used to confirm the counter-revolutionary Trotskyist activities based on the materials of archival-criminal and personal cases of the former deputy head of the UNKVD in Chernihiv region, Abraham Ilyich Hepler. In the article, the author has revealed the involvement of employees of border detachments, district, regional and republican apparatuses of the DPU–NKVD in smuggling and illegal financial transactions as well as their influence on the formation of a corrupt system. This system affected the career growth of A. Hepler.

Methodology and methods. Based on a prosopographic approach to historical research, the author has investigated corruption in the intelligence and operational activities of the state security agencies of Soviet Ukraine. Both general-scientific and special-historical methods of scientific cognition were used in the research, in particular, comparative and chronological methods.

Conclusions. The available materials show that A. Hepler, arrested on charges of participation in «counter-revolutionary Trotskyist activity,» was not involved in the «Trotskyist organization.» He was a conscientious Chekist who followed the instructions of the top party leadership and destroyed the «enemies» of the socialist state. At the same time, he engaged in smuggling and speculation, did not neglect to get profits and received material gain at the slightest opportunity. Smuggling operations allowed him to establish informal ties with the party and Chekist leadership, which in turn covered up his corrupt actions.

During the next «purge» of the state security apparatus, those connections turned out to be fatal for A. Hepler. As no specific mani-

festations of «Trotskyist activity» were found, smuggling and financial transactions were evidence of his counter-revolutionary work.

A. Hepler's active participation in the Great Terror as well as his role in the falsification of criminal cases and torture were ignored during investigation in 1938–1939. It was only within the review of the criminal case in 1956–1960 that this topic was mentioned in the documents of the additional investigation.

Key words: political repressions, Trotskyism, Chekists, smuggling, NKVD, currency transactions.

<https://doi.org/10.15407/vuchk2021.01.185>

УДК 94(477.63)«1932/1933»

Наталія РОМАНЕЦЬ*

Режим «чорних дошок» у Дніпропетровській області

Мета дослідження полягає у висвітленні «чорнодощечного» режиму, запровадженого у Дніпропетровській області під час хлібозаготівельної кампанії 1932/1933 р.: масштабів, застосованих репресивних заходів, пропагандистських акцій, їхнього впливу на виконання хлібозаготівлі та наслідків.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, усебічності. Для реалізації мети були застосовані порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний методи. Опрацювання архівних документів здійснено завдяки методам джерелознавчого та герменевтичного аналізу.

Висновки. Колективні об'єднання та сільради Дніпропетровської області почали заносити на «чорну дошку» ще до ухвалення постанови політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р., застосовуючи до них товарну блокаду. Після санкціонування «чорнодощечного» покарання республіканською владою, партійно-радянське керівництво Дніпропетровщини до початку грудня 1932 р. занесло на «чорну дошку» 228 колгоспів у 44 районах.

* Романець Наталія Радомирівна – доктор історичних наук, професор кафедри історії Криворізького державного педагогічного університету; romanets1@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3267-4408>.